

հրեանքն զայս կը կրէին շապիկին վրայէն, իսկ այժմ անկէ առաջ կը զգնեուն զայս: Արեւմտեան վարդապետը խորհրդաւոր իմաստներով կը խօսին հանդերձին վրայ, ոմանք Պահապան շրթանց կը կոչեն, և կը յարմարցնեն Սաղմոսի սա խօսքը. «Դիր, Տէր, պահապան բերանոյ իմոյ և դուռն ամուր շրթանց»... Այլը կը համարին իւր պայծառ սպիտակ գոյնին համար՝ նշանակ Մաքրութեան բարի գործերու: Ըստ Սուրբ Ագոստինոսի վարչամակ նշանակ է Զօրութեան, որով Աստուծոյ պաշտօնեայն ամրացած պիտի կատարէ աստուածային պաշտամունքը, և այլն:

Մեր եկեղեցական զգեստներուն մէջ երբ մտնել է վակասի գործածութիւնը և այժմեան ձեւը, դեռևս վճռական և ոչ մի կարծիք հաւանական կը թուի ինձ. Լամբրոնացոյն Պատարագի մեկնիչին մէջ չեմ հանդիպած յիշատակութեան մը, ինչպէս նաև խոսքով Անձեւացոյն մէջ: Զեռնաղբութեան զրոյց մէջ կը գտնենք, որ եպիսկոպոսը «զվականն արկանէ զուսուփն և ասէ. Ա՛ռ թագ զբաժարութեան ի ձեռաց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»: Երեքտասներորդ դարէն եկեղեցական զգեստիս նկատմամբ յիշատակութիւն մը չեմ յիշեր: Ս. Կիրիլի երուսաղէմացոյ կոչ. Ընծ. մէջ իմաստս «Իբրև զփեսայիս արկ զինև զվակասն», աւելի կը նշանակէ խոյր կամ թագ: Շարականի մէջ ասաջուածա «Երեսուրի քաղաքիս վակաս լանջուց սուրբ Յովնանէ» կը նշանակէ աւետարանական պատմութիւնը, թէ սիրոյ աշակերտն համարձակեցաւ իւր կուսական զլուխը դնել Յիսուսի լանջաց վրայ: Ինձ

կը թուի, որ մեր հին հարքն առեր են զայս սպաս հրէական եփուտին նմանութենէն. մետասաներորդ, երկուսասներորդ դարերուն մէջ շփուլն ունենալով Կիրիլեան աշխարհին արեւմտեայց հետ՝ անոնց ասեղնազորք վարչամակները տեսնելով բարեձեւեր են և եղբւր է մեր վակասին այժմեան կերպարանքը: Հին պատկերաց մէջ ժիւ դարէն առաջ չեմ գտած զգեստաւորում ճահանայից վրայ վակասի երեսթ մը: Առ այս՝ ընթերցատէրք կրնան ի հետաքրքրութիւն դիմել և այլ հասարակաց, որոնք ունին ինչ ինչ հետազննութիւնք՝ աւելի լուրջ մանրամասնութիւններով. բայց միշտ զայս պէտք է յաւելունք, որ մաթէմատիքական ճշմարտութիւններ չէ որ մենք պիտի յուսանք, այլ հաւանական և հաւանականացոյն իրեր են, որ կը փափագինք ծանոթացնել յօժարաւոր ընթերցողաց:

Ո. Կ.

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԶԵՌԱԳԻՐՔ

Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ

(Շար. տես Բազմադէպ, 1925 էջ 184)

ԽԴ.

ԴԱՐՁԵԱԼ ԲԺՇԿԱՐԱՆ ՎԱՆԱՅ

Բժշկարանի սեպականութիւն է Հ. Եսայի Վ. Տայեցիի, որ դեռ նոր նուիրած է զայն իւր Միաբանութեան Մատենադարանին, որով ես ալ բախտ ունեցայ զայն ուսումնասիրելու:

Կաշէպատ հաստ կողքերով, գեղեցիկ կազմով միջակ հաստը մ'է, ունենալով 16 հարիւրորդամեղը մեծութիւն, 10,5 հարիւրորդամեղը լայնութիւն և 4 հարիւրորդամեղը թանձրութիւն:

Թուղթը հաստ բամբակեայ է, գիրն նոսր է, սրուն, գեղեցիկ և ընթերցելի. կը բաղկանայ 190 թերթէ և 381 էջէ:

1. Ս. Աւետարանիս համար կը գտնենք Եւսեբիոսի եկեղեցական պատմութեան մէջ (Գլ. Գլ. ԼԱ.), ճարհան Վ. Ի Թարգմանութեան համեմատ, «Գործակալ և Յովհաննէս» այն որ անկառ զանջօքն Յիսուսի, որ քաշանայն էր Աստուծոյ և ասնէր զքրիստոսի քաղաքացի, տուրքեան ի ճակատու և եղև վկայ և վարդապետ», Հին նախնիք ասորքն կերպով թարգմանեալ են զայս՝ «Յոհան որ բազմալ էր ընդ ձեռամբ տեսնոյ մերոյ, այն որ էր քաղաքացի և զգեցաւ էր զպոսի սրբութեան և եղև վկայ և ուսուցիչ»:

Սկիզբը կայ եղծուած նկար մը, և տեղ տեղ ալ բաւական լաւ զարդագրեր:

Նախորդ բժշկարանին պէս սա ալ ընդօրինակուած է վան քաղաքին մէջ, ՊԵՏՐՈՍ անուն անձն էր, ինչպէս կը յայտնէ հատորին էն վերջը գտնուած Յիշատակարանը, որ է:

«Շնորհօք ամենագոր սուրբ հոգայոյն, գրեւ
«ցառ այս հագիմարանս՝ որ է բժշկութիւն
«ամենայն ցեղ ցառոյ, բժիշկ ՌԻԿԻ, ապրիլի
«ամսոյ ի ին տարսեցաւ, ի քաղաքն վան,
«ձեռամբ ապրիկար և ինչ՝ Պետրոսին: Ի
«վայելումն մահտեւի խաչատարին: Արդ
«նվ հմտագունեղ բժիկէր, որք հանդիպէր
«այս գրքոյս յիշեցէր զձեռոյ իմ, և սխալաւ
«հաց իմոց ներումն շնորհեցէր»:

* *

1773 թուականը կրող այս բժշկարանս, իրեն հայրենակից եղողէն 126 տարու փոքր է. բայց կ'երեւի թէ այդ 1647ին ընդօրինակուածէն, այսինքն ՍԱՃԱՐԻ ԲԵժժկարանէն քաղուած մասեր ունի մէջը, որովհետեւ Ձեռագրի սկիզբը հարցական նշանով մը գրուած է «ՍԱՃԱՐԱՅ ՎԱՆԻՑԻՈՅ»:

Կ'երեւի նաեւ, որ այս Սաֆար վանեցիին բժշկարանն ալ ունէր բաւականի անուն ու համբաւ, որ այսպէս կը յիշատակուի հոս:

*

Կարճ պարբերութիւններով գրուած հաւաքածոյ մ'է, 131 գլուխներու բաժնուած: Սկիզբը պարունակութեան ցուցակն է, «Իմանկ և ցոյցմանք հասկմարանիս» վերնագրով, և շատ չի տարբերի ուրիշ բեքժշկարաններու ցուցակէն, բայց տարբեր է ՍԱՃԱՐԻՆէն:

Ահաւաստիկ այդ ցուցակին առաջին 25 Գլուխներուն անունները.

Ա. Որ գլխին ցառի. Բ. Որ ակունքն ցառի. Գ. Որոյ ալքն ցառի. Դ. Որ քրեմ արիւն

երրայ. Ե. Որ ակունքն ցառի. Զ. Որ քրեմն ցառի. Է. Որ լիզու ցառի. Ը. Որ սիրտն ցառի. Թ. և. Ժ. Որ լիզոն ցառի. ԺԱ. Որ փայծաղն ցառի. ԺԲ. Որ պորտն ընկնի. ԺԳ. Որ փորն ցառի. ԺԴ. Որ մէլքն ցառի. ԺԵ. Որ կանակն ցառի. ԺԶ. Որ յուսն ցառի. ԺԷ. Որ արմուկն ցառի. ԺԸ. Որ խաղտիքն ցառի. ԺԹ. Որ ձեքն դողայ. Ի. Որ կարծքն ցառի. ԻԱ. Որ ուռեցք դիպնու. ԻԲ. Որ աւրակն ի վայր գայ. ԻԳ. Որ ամենայն ցեղ վատ խոտուակ ունի. ԻԴ. Որ ծունկն ցառի. ԻԵ. Որ անդամն ցառի:

Յաջորդ գլուխները կը խօսին Ուրբի, Ոտից կոճի, Ոտից թափի, ոտից մատնեւրու, ցաւերուն վրայ, և նաեւ պիտակոտներու, դեղութեան, բորի, ջերմի:

Երանգարեութեան մասեր ալ ունի, ինչպէս, Որ տղան ի մօր փորն մեռանի, Որ կիկն տղա անցնելոյ յինի, Որ կամի զտղայն անցնելոյ, Թե կիկն ամայ յինի, գլուխները:

Գերտրեան, վարդապետի, դիտարարեան հերքունի, օժտուչի, գորտունչի, ձիկներու վրայ ալ կը խօսի, և ամենէն վերջն ալ մասնաւոր բաժին մը կը յատկացնէ Արփենայ, Համասփիտ, Լուսին, Մարդաժողիկ, Լոյտակ ծաղիկներու ու խոտերուն, որոնք հրաշագործ ու խորհրդաւոր համարուած են հնուց ի վեր և կը գտնուին բոլոր բժշկարաններուն մէջ:

*

Բժշկարանիս լեզուն չի տարբերի ուրիշ բժշկարաններու լեզուէն. ուսմիօրէն է այն, բայց ընդօրինակել ՊԵՏՐՈՍի գրչին տակ մէկ քիչ փոխանակ և սխալներով ալ ողողուած է տեղ տեղ:

Չոր օրինակ՝

«Բերեմ արիւն գնալ, Որոք արիւն շարժի
«և խաղաղել կամիս, առ աղտոր և զիւր
«տեղը, մասն մասն աղայ, և արբոյ ցուրտ.
«Իսկ թէ բերնէ արիւն գայ և սիրտն ցաւի,

« Համարին թըանէ, զրոզին եփէ և տուր
« ուտէ » :

« Որոյ բերանն ցաւի չկարէ կերակուր
« ուտէ, դեղն, այս է. առ զշիւսն և բարկ
« քայտով դիր ի կրակն որ խիստ եփէ,
« յետոյ առ ի կրակէն, դիր հովանայ և
« բեր, աղուով լեղակ լեռն և խառնէ ի
« ներս, և երբ պիտի նայ զու իրիկուն
« ձգէ ի բերան լաւնայ » :

« Որոյ ատամն ցաւի կամ շարժի, կամ
« Հարվկոտ լինի, առ ժանկառ և խառնէ
« ի մեղրն և վուշ կաակով ի վերայ դիր,
« հանէ զցաւն և զհարվիլն կտրէ » : Զգրդ-
« թորն աղայ մանր, և ի կուպն խառնէ
« հանց որ զիտ հայտ լինի և բամբակով ի
« վերայ կառային դիր » :

« Այլ և կինն թէ յամուլ լինի, դրամ
« մի միզողատ, տուր, որ ուտէ անօթուց
« աղաբերք լինի, և այս միզողատ թի-
« բեաքս առ ֆոսնկաց հազիմին զովի
« խիստ » :

*

Այսպիսի դեղերով կը լեցնէ Պետրոս
զրիչ այս բժշկարանը, և անոր կէսն կը
սկսի ուրիշ զրուած մը, որուն սկիզբը
բժշկներու ուղղուած խրատական մը կայ,
թէ և իմաստովը նման ուրիշ բժշկարաննե-
րու, քայց անոնցմէ տարբեր՝ իր շարա-
զրութեամբ, որ կ'արժէ կարդալ :

« Շնորհօք և ողորմութեամբն արարչին
« և անմահին Աստուծոյ, որ պարգեւող է
« ամենայն բարեաց. փառք ստեղծողին
« երկնի և երկրի, որ հոտուր զիմաստու-
« թիւն ըննել և իմանալ զամենայն ցաւս
« և զհիւանդութիւնս : Այլ և շնորհեաց դեղ
« զանազան ազգի ազգի ցաւոց : Եւ վասն
« այն ցաւ ետուր որ չի թերահաւատին
« յԱստուծոյ իւրեանց... » :

« Եւ մարդոյն առաջին իմաստութիւն
« այն է որ զիւր հոգոյն կամըն իմանայ,
« խորհի և միշտ զայն առնէ, և չտա հոգ-
« ւոյն հիւանդանալ... » :

« Իսկ մարմնաւոր բժշկապետին գիտու-
« թիւնն այն է, որ զիտնայ և իմանայ,

« թէ ցաւն ուտի կամ ինչ մարագէ յա-
« ռաջ եկած է. և այն որ դուրս ծառա-
« յութիւն առնէ և դեղ տայ, իմանայ
« զտեղն, զսապապն և զընութիւնն, յայն-
« ժամ տեղ տայ : Զի՛ է ցաւ որ յԱստուծոյ
« է պարգեւեալ վասն մեղաց մարդկան,
« որպէս համերց, խլից, սապղարաց, որ
« այնօվ ի մօրէ են ծնած, այն ցաւոցն դեղ
« չկայ. իսկ որ յետե ընծայի, ի ցրտոյ
« կամ ի քամոյ, և այլոց, այնոր դեղ կու
« լինի Աստուծով :

« Աստուած իմաստութիւն հոտուր փիլի-
« սոփայիցն որք ըննեցին և իմացան...
« Թէ որպէս պիտի տալ զդեղն, կամ որ
« դեղ որ ցաւոց տալու է, զայն իմացան
« հանճարով և իմաստութեամբ և պատ-
« մեցին զամենայն մարդկան, որ կարգան
« և իմանան դուրաւ. որպէս իմաստեա-
« սէրն զստողաբաշխութիւնն և զերկրա-
« չափութիւնն իմացան և ըննեցին, այս-
« պէս և բժշկապետն մարդակազմութիւն
« և երկրաչափութիւնն ըննեցին և իմացան
« զմարդոյ բնութիւնն » :

« Եւ պարտ է բժշկին ըննել և իմանալ
« զի կա հիւանդութիւն, որ սաֆրախ ա-
« նելով կու լաւանայ, կա որ արիւն առ-
« նելով, կա լուծումն առնելով : Դեղ տա-
« լուն ժամն նախ զընութիւնն իմացիր,
« թէ տաք է, թէ չոր հով է թէ կակուղ,
« նախ պիտի իմանայ և ապա տայ, որ
« հիւանդին փնտս չգաւ Դախ բժշկին գի-
« տութիւնն այն է, որ զհիւանդն գիտենալ,
« թէ ինչ կերակուրէ եղաւ, թէ մահադեղէ
« այն ցաւն ընծայեցաւ, թէ ցրտոյ, թէ
« քամու, թէ այլ իրաց. և գիտնայ որ
« մահադեղն ծածուկ է զրած, որ ամէն
« մարդ չկարդայ և չիմանայ. և վասն այն
« չայտնեցին որ շատ չարութիւն չըն-
« ծայի » :

« Այլ և պարտ է բժշկին չայտնել
« ազիտաց զամէն բան, զի գիտութիւն Բ
« ազգ է, մէկն չար և մէկն բարի. այլ
« և այն որ շահ ունի գիտէ թէ ինչ կանէ
« և Աստուծոյ կու վանէ... » :

« Ոչ թէ ամէն մարդ բժիշկ է կամ
« արուեստաւոր, և ոչ ամենայն կարգա-

« ցօղ իմաստասէր. այլ ի բազում առ-
« նելեաց հաստատի... »:

*

Պետրոս այս խրատականէն վերջը, « Այլ խրատ վտակ աղբի ցուտց, որ մին ժամն կտրէ բշկեր » վերնագրով գլուխ մը կը սկսի, որուն սկզբնական մասը կարեոր կը համարիմ գրել, զի ընդհանուր բժշկական պատմութեան կը վերաբերի. ահաւասիկ այն.

« Եւ այս գրքիս անունն թաղվիմ ըռաւ » պան կոչեն և այնոր ընկերն մինն հաւ-
« ճրլապայեանն է, Եւսթիթալիսի իսայ. »
« Պաղտատայ Կշտին, Ջիւրացի է, զայս
« գիրքս թարգմանողն: Սա Բ գիրք է թարգ-
« մանել, մէկն թաղվիմ ըռապան մէկն
« այլ հաճլպայեամ: Եւ զայս գիրքս մահ-
« մատ զաքարիան թարգմանել է, որու
« ելի նդապն ոսգի կասեն »:

Պաղտատի հեղինակներն են ասոնք, որոնք մեր բոլոր բժշկարաններու մէջ կը յիշուին, բայց այս ձեռագրիս մէջ ասոնց գրուածներէն խիստ համառօտ մաս մը մէջ բերուած է:

*

Այս կը գրէ Արփիեա խոտին, Հաւաստիա ծաղկին, Լուսին խոտին, Մարդածաղիկ բոյսին, Լոշտակ խոտին հրաշագործ պատմութիւնները, բայց խիստ համառօտ, և շարունակելով դեռ բժշկարանը՝ կը գրէ շատ մը դեղատոմսեր զանազան ցաւերու համար. ու կը վերջացնէ՝ գրելով բառերու մեկնութիւններու երկու Գլուխ և հուսկ՝ այն Յիշատակարանը, զոր արտագրեցի վերեւ:

Ձեռագիրս իւր նախորդին հետ ցոյց կու տայ, թէ բժշկութիւնը ո՞րչափ յարգի եղած է վանի մէջ, և անշուշտ այդ բանին գիտակ էր վանեցի Հոգեւոյս Գաբրիէն Եպ. Սրուանձտեանց, որ իր Մանանայ, Համով Հոտով գեղեցիկ աշխատութիւններուն մէջ

այնչափ հետաքրքրական էջեր նուիրած է վանայ հայրենի աւանդական բժշկութեան, և կարեւոր գումար մ'ալ յետոյ կտակ ըրած, որպէս զի իւր Հայրենիքին մէջ Հիւանդանոց մը շինուի:

Մենապէս երախտապարտ եմ Հ. Եսայի Տայեցի բարեկամիս, որ գեղեցիկ առիթը ընձեռեց ինձ, վան քաղաքի մէջ երկրորդ բժշկարանն ալ ճանչնալու:

ՏՕԹԹ. ՎԱՐԱՄ Յ ԹՈՐՈՐԿԵԱՆ

Վիեննայի — Ս. Ղազար

6 փետրուար 1925

(Շարունակելի)

ԼԵՋՈՒՍԿԻՏԱԿԱՆ

Ս Ո Ր Ա Վ Ա Լ

Մեծ. Պ. Թիրետքեան յատուկ գրութիւն մ'ուղղելով Խմբագրութեան՝ կ'անդրադառնայ վերտին այս խնդրական յառիս նկատմամբ յարուցում բուժովիմին. սակայն դիտելով որ իրեն ետ տեսութեանք ետ յոյս մը չեն ծագեր խնդրան ուղղակի յոժման համար, դիտելով մոռումսեղ որ յերթիս և զանազան ազգային պարբերականներու մէջ սոյն բաժնի մասնակցող արգոյ բաժնւորք կը ձանկուն հաստատարայեա որ իւրեղորոյ յոժման համեմատական իրաւագրութեա թիւը միայն կարող է տալ, կը ներկայացնենք ստալիկայ յօդուածով՝ մասնագետի մը տեսութիւն և տնտեսաբանութիւնը, և այստեղ այն ևս մեզի համար փոկուած կը համարենք արդէն իսկ շատ յերկարած վիճարկութեանը:

ԽԵՐԹ.

Խնդրոյս ներկայ վիճակին մէջ մեր արգոյ բանասէրը համաձայն կը թուին ընդունելու Սորակայ ձեռն իրրե հարազատ բառ և ոչ արդիւնք գրչագրական սխալի:

1. « ՍՐԱԽԱՆՏԵԱՆԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆՈՅ ԿՍԱԿԸ », Արեւիք. Կ. Պոլս. Թիւ 2836, 17 յուլիս 1893.